

ARAABIA SÕNAD EESTI TEKSTIS

Emakeele Seltsi keeleteimkonna soovitus (20. V 2009)

Emakeele Seltsi keeleteimkond arutas koosolekul 25. novembril 2008 ja 27. märtsil 2009 koostöös Tallinna Ülikooliga (Helen Geršman) koostatud soovitus, kuidas kasutada eesti tekstis araabia sõnu, ning otsustas selle pärast avalikku arutelu oma koosolekul 20. mail 2009 kinnitada.

Araabia sõnu saab eestikeelsesesse teksti võtta kas täpsemas, tsitaatsõnakirjaviisis, või eesti hääldusele mugandult, võõrsõnakirjaviisis.¹

Araabia sõnad tsitaatsõnana

Tsitaatsõnana kasutamisel on soovitatav aluseks võtta araabia nimede kirjutamise soovitus (1996, vt Keel ja Kirjandus 1998, nr 6, lk 411–426), mis põhineb ÜRO kohanimekorralduskonverentsil heaks kiidetud latinisatsioonil (1977). Puhtlingvistilises kontekstis on mõeldav kasutada ka mingit muud üldiselt tunnustatud transliteratsiooni, millele tuleks sel juhul viidata.

Näiteid tsitaatsõnana kasutatavatest araabia sõnadest: *‘adālah* (عدالة), *nubuwwah* (نبوة), *ṭahārah* (طهارة), *tawḥīd* (توحيد), *walāyah* (ولاية).

Väljaspool täppistekste on mõõndav tsitaatsõnades loobuda diakriitilistest märkidest.

¹ Selguse mõttes on kursiivi jäetud vaid võõrkeelsed näited, sh tsitaatsõnad. Võõrsõnaks mugandatud näitesõnad on tavalises kirjas.

Araabia sõnad võõrsõnana

Võõrsõnana eesti kirjaviisis kirjutamist võib vaja minna sel juhul, kui sõna kasutussagedus on piisavalt suur. Et eesti keelde on araabia sõnu tulnud varem teiste keelte vahendusel, siis on paljud kirjakuju traditsioonilised (nt emiir, kaliif, minarett, mošee, šaik, vesiir, vilajett), neid revideerida ei ole vajadust. Järgnevad soovitusel puudutavad seega pigem uusi võõrsõnu.

1. Vokaalide edasiandmine. Tänapäeva araabia kirjakeeles on kolm vokaali (*a, i, u*), mis võivad esineda kas lühikese või pikana. Eesti tekstis tuleks need säilitada, mitte asendada araabia kõnekeele mõnes vormis esinevate teisendustega (*e, o*). Näiteks: džihad, mudžahiid, fatvaa, fikh, imaam, huur.

Vokaali pikkust on soovitatav kajastada eesti pika vokaaliga üksnes rõhulises silbis, nt šahaada (ar *shahādah* شهادة), hadiith (ar *ḥadīth* حديث), ulamaa (ar *‘ulamā’* علماء). Rõhk langeb araabia sõnades lõpust arvates esimesele pika vokaali või diftongiga silbile, v.a viimane silp, mis lõpeb üksnes vokaaliga. Kui pikki vokaale ega diftonge ei ole, on rõhk eelviimasel silbil, kui see on kinnine, s.t konsonandiga lõppev. Ülejäänud juhtudel on rõhk lõpust arvates kolmandal silbil.

Paljudes traditsioonilistes sõnades ei ole pikkust siiski kajastatud, nt islam (ar *islām* إسلام), vadi (ar *al-wādī* الوادي).

2. Konsonantide edasiandmine.

Suurt osa araabia häälikutest (*b, d, f, k, l, m, n, r, s, z, t*) sobib edasi anda samade tähtedega nagu nende latinisatsioonis. Eraldi vajaksid selgitust järgmised vasted.

q (ض) > d, näiteks (*al*)-*qāqī* (القاضي) > kaadi

dh (ذ) > z, näiteks *dhikr* (ذكر) > zikr

gh (غ) = gh, näiteks (*al*)-*ghāzī* > (الغازي) > ghaazi

h (ه) ja *ḥ* (ح) > h, näiteks *hijrah* (هجرة) > hidžra, (*al*)-*ḥajī* (الحجّي) > hadži

j (ج) > dž, näiteks *jihād* (جهاد) > džihaad

kh (خ) > h, vokaalide vahel ja sõna lõpus vokaali järel hh, näiteks *khamṣa* (خمسة) > hamsa, *mukhammas* (مخمس) > muhhammas

q (ق) > k, näiteks *waqf* (وقف) > vakf

ṣ (ص) > s, vokaalide vahel ja sõna lõpus vokaali järel ss, näiteks *qaṣīdah* (قصيدة) > kassiida

sh (ش) > š, näiteks *shahādah* (شهادة) > šahaada

z (ز) = z, näiteks *zakāh* (زكاة või زكوة) > zakaat (sõna lõpu kohta vt p 3)

ẓ (ظ) > z, näiteks *ḥāfiẓ* (حافظ) > haafiz

ṭ (ط) > t, näiteks *ṭalq* (طلق) > talk

th (ث) = th (ligikaudne hääldus nii nagu inglise helitu *th* sõnas *thick*), nt *ḥadīth* (حديث) > hadiith

w (و) > v, ent diftongi märkiv *aw* > au, näiteks (*al*)-*wādī* (الوادي) > vadi,

ṣawm (صوم) > saum 'paast'.

y (ي) > j, ent diftongi märkiv *ay* > ai, näiteks *maydān* (ميدان) > maidaan (tulnud araabia keelest türki keele kaudu)

' (ء) ja ' (ع) jäävad edasi andmata, näiteks *shī'ah* (شيعة) > šiia. Vahel võib ' pikendada eelmist vokaali.

3. Araabia sõnakujude ja lõppude sobitamine.

Naissoo lõppu märgitakse araabia kirjas -ga, mida translitereeritakse hääldumatu *h*-ga. Vöörsonana vormistamisel sobib sõna lõppu jätta lühike *a*, näiteks *maṣṭabah* (مسطبة) > mastaba. Erandiks on mõningad traditsioonilised sõnad, näiteks šariaat (ar *sharī'ah* شريعة), salaad (ar *ṣalāh* صلاة või صلوة), zakaat (ar *zakāh* زكاة või زكوة), ghazavaat (ar *ghazāh* غزاة, mitmus *ghazawāt* غزوات).

Araabia määratud artikkel *al*- jääb vöörsonana vormistamisel üldiselt ära, erandiks ajalooliselt teiste keelte kaudu laenatud sõnad (algebra, alkeemia jt).

Liikumisi antakse araabia keeles sageli edasi *iyah*-lõpuga (nt *Naqshbandīyah* نقشبندية), ent eesti keelde sobib neid mugandada ka üksikliiget märkiva *i*-lõpu vahendusel (Naqshbandi > Nakšbandi vennaskond). Liikumise *ṭalibān* (طالبان) üksikliiget märgib *ṭalib* (طالب), mida eesti keelde sobib mugandada talibiks (või taalibiks, ent ei sobi taliib).

UKRAINA-EESTI TÄHETABELI PARANDUSED

Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsus (20. V 2009)

Emakeele Seltsi keeleteoimkond arutas Ellen Dovgani esildise alusel koosolekut 25. novembril 2008 ja 27. märtsil 2009 ukraina-eesti tähetabeli parandusi ning otsustas need pärast avalikku arutelu oma koosolekul 20. mail 2009 kinnitada.

Ette pandavad muudatused lihtsustavad ukraina nimede edasiandmist eesti tekstis, kajastavad täpsemalt nende hääldust ning võimaldavad hõlpsamini taastada ukraina lähtekirjapilti.

Uued reeglid:

и = õ (Рибак = Rõbak, Мирний = Mõrnõi, Журлива = Žurlõva, Василь = Vas-sõl, Могила = Mogõla, Климник = Kõ-

lõmnõk, Хижняк = Hõžnjak, Жилко = Žolko, Чигирин = Tšõgõrõn, Шиян = Šõjan, Щирець = Štšõrets)

ий = õi (Загребельний = Zagrebelnõi, Карпенко-Карий = Karpenko-Karõi, Тихий = Tõhhõi, Хорунжий = Horunžõi, Руданський = Rudanskõi, Трипільський = Trõpilskõi, Безперчий = Bezpertšõi, Кий = Kõi)

ї = ji (Миколаїв = Mõkolajiv, Українка = Ukrajinka, Ївга = Jivga, Ананьїв = Ananjiv, Мар'ївка = Marjivka)

г = g¹ (Галаган = Galagan)

Senised reeglid:

и = õ, aga з, к, х, ж, ч, ш, щ järel i (Рибак = Rõbak, Мирний = Mõrnõi, Журлива = Žurlõva, Василь = Vassõl; aga Могила = Mogila, Килимник = Kilõmnõk, Хижняк = Hižnjak, Жилко = Žilko, Чигирин = Tšigirõn, Шиян = Šijan, Щирець = Štširets)

ий = õi, aga з, к, х, ж, ч, ш, щ järel i, vähestes ühesilbilistes nimedes ii (Загребельний = Zagrebelnõi, Карпенко-Карий = Karpenko-Karõi; aga Тихий = Tõhhi, Хорунжий = Horunži, Руданський = Rudanski, Трипільський = Trõpilski, Безперчий = Bezpertši, Кий = Kii)

¹ г on 1990. aastatel ukraina tähestikku taastatud täht, mida vahepeal ei lubatud kasutada.

ї = i, aga koos apostroofiga ji (Миколаїв = Mõkolaiv, Українка = Ukrainka, Ївга = Ivga, Ананьїв = Ananjiv; aga Мар'ївка = Marjivka)

Kommentaariks

Senises ukraina-eesti tähetabelis (VÕK 1975) oli väga keeruline ukraina и (= õ) edasiandmine. Üldine vaste oli õ, aga з, к, х, ж, ч, ш, щ järel i. Tegelikult hääldub see täht siiski ka seal pigem õ-na. Ukraina keeles on sõnu ja nimesid, kus nende tähtede järel kasutatakse i-d (= eesti transkriptsiooni i), nt *Cxid-nиця*, *Андрушівка*, *Мужієве*, *Фащівка*, seega eesti transkriptsioon ei võimaldanud siin vahet teha.

Tuntuimad nimed, mille kirjpilt uute reeglite järel muutub: 1) *Bahtšisarai* (õieti krimmitatari nimi *Bağçasaray*) > *Bahtšõsarai*, *Bilgorod-Dnistrovski* > *Bilgorod-Dnistrovskõi*, *Dniprodzeržinsk* > *Dniprodzeržõnsk*, *Žitomõr* > *Žõtomõr*, *Nižin* > *Nižõn*, *Hmelnõtski* > *Hmelnõtskõi*; 2) *Mõkolaiv* > *Mõkolajiv*.

Reegliparandus lihtsustab edaspidi ka inglise transkriptsiooni vahendusel saabuvate nimekujude teisendamist, sest inglise (ja Ukraina ametlikus) transkriptsioonis märgitakse kõnealust häälikut alati y-ga (*Bakhchysarai*, *Bilhorod-Dnistrovs'kyi*, *Dniprodzerzhyn'sk*, *Zhytomyr*).

KAASSÕNADE PEALE JA PÄRAST TÄHENDUSE NORMIMISEST

Emakeele Seltsi keeletoimkond arutas Külli Habichti ettepanekut loobuda pidamast ebasoovitavaks kaassõna peale kasutamist ajalist järgnevust väljendavas tähenduses ning otsustas oma koosolekul 13. oktoobril 2009:

Nii kaassõna peale kui ka pärast

kasutamine ajatähenduses (nt *peale koosolekut* ~ *pärast koosolekut*) **on kirjakeeles sobilik**. Kaassõnaga *peale* kasutatakse ajatähenduses osastavat käännet, mis võimaldab teda eristada kaassõna teistest tähendustest (vrd *peale koosoleku* ja *peale koosolekut*).

Selgitab Külli Habicht

Eesti kirjakeeles on pikka aega probleemiks olnud sõnade *peale* ja *pärast* funktsioonide eristamine. Nii suulises kui ka kirjalikus keeles kasutatakse mõlemat sõna ajatähenduse väljendamiseks, ehkki kirjakeele normi aluseks olev õigekeelsussõnaraamat soovib kaassõna *peale* ajalises tähenduses vältida ja kasutada selle asemel kaassõna *pärast* (ÖS 2006: 655). Viimase 11 aasta jooksul on *peale* norminguvastane kasutamine ühtlaselt sagedane ka riigieksamikirjandites, millele esitatakse normingupärasele kirjakeelele vastavuse nõue. Et tegemist on kirjakeeles sagedase grammatilise sõna (vt Kaalep, Muischnek 2002) ühe juurdunud tähendusega, mitte mõne marginaalse tähenduseristusega, võiks sõna *peale* tänapäevase tegeliku kasutamise hindamine väärida laiemat õigekeelsuslikku arutelu.

Viimase aja kirjakeelt jälgides näib, et ajatähenduses kasutatud kaassõna *peale* on jõuliselt tunginud ajatähenduses kasutatava *pärast* kasutusalasasse, ajalise järgnemise tähendus on selle polüseemse grammatilise sõna puhul väga sagedane.

Nt ***Peale*** katastroofe avaldavad paljud riigid kaastunnet, pidades meediale kõne (riigieksamikirjandist); ***Peale*** jaanuarikuist töölepinguseaduse eelnõu välja tulekut oli sotsiaaldemokraatide tungiv nõudmine, et korralik eelnõu peab valmima koostöös tööturu kõigi osapooltega (www.riigikogu.ee/).

Niisiis on tekkinud vastuolu tegeliku keelepruugi (normi) ja õigekeelsusliku soovitus (normingu) vahel. Vastuolu aitaks kõrvaldada see, kui mõnda selles sõnas aja jooksul toimunud funktsioonihkeid ja loobuda ajatähenduses kasutatud *peale* ebasoovitavaks pidamisest. Ka keeleteoreetiliselt on selline muutuse suund täiesti ootuspärane, sest algselt kohatähendust väljendava

sõna tarvitamine aega väljendavana iseloomustab sõnade grammatiseerumise üldist tendentsi (vt nt Heine, Kuteva 2002), mille vastu poleks mõtet õigekeelsuslike meetmetega seista.

Sõna *peale* ajalist tähendust kognitiivse grammatika vaatepunktist põhjalikult käsitlenud Ann Veismann (2005) on jõudnud järeldusele, et kirjakeele normingust kõrvale kalduva ajatähenduse sage esinemine tavakeeles on seotud ruumivaldkonnast pärit skeemkujutluse VERTIKAALNE rakendamisega.

Kaassõna *peale* funktsioonidest ülevaate saamiseks tegin päringu otsinguprogrammis Google (3. III 2009). Analüüsisin selle sõna kohta eestikeelsetelt lehekülgedelt vastuseks tulnud esimest 300 näidet. Muid funktsioone täpsemalt eristamata (neid on kaassõnal *peale* rohkesti) oli tulemuseks see, et 111 korral ehk 37%-l kõikidest juhtudest esines *peale* ajalist järgnemist väljendava eessõnana, seega kirjakeele normingu vastaselt. See silmatorkavalt suur eksimuste hulk võiks samuti osutada normingu muutmise vajadusele.

Probleemiks on kaassõnade *peale* ja *pärast* tähenduste kattumine ka gümnaasiumi riigieksamikirjandites, kus *peale* kasutamine tähenduses 'pärast' loetakse kokkuleppeliselt keeleveaks. Et aga tegelik keelepruuk, mis õpilast iga päev ümbritseb, toetab kaassõna *peale* ajatähendust, on see sagedane ja püsiv veakoht. Nii näiteks leidsin 2007. aastal kontrollitud 300 eksamitöös ühtekokku 40 sellist eksimust, mis peaks samuti osutama õigekeelsusliku probleemi olemasolule.

Põhjendused:

– nii suulises kui ka kirjalikus keeles väljendavad nii *pärast* kui ka *peale* sageli ajatähendust;

– *peale* ajatähendus on rahvakeelse taustaga, nt *kellu kaheni p[ea]le lõunat*

'bis zwei Uhr Nachmittags' (Wiedemann 1973: 792); *peale sind* (Wiedemann 1875: 559);

– *peale* ajatähenduses kasutamine vastab keelemuutuse universaalsele tendentsile, mille järgi kohatähendusega grammatiline sõna areneb edasi ajatähendusega sõnaks;

– *peale* ajatähenduses kasutamine on vastavuses inimtunnetuse loomulike seaduspärasustega (skeemkujutlustega) (vt Veismann 2006).

kus kaassõnaga koos esineva käändsõna omastava ja osastava käände vormi eristumatuse tõttu võib tekkida tõlgendamisprobleeme. Ennekõike puudutab see välistamistähenduse (*peale onu, peale abielu*) ja ajalise järgnemise tähenduse eristamist (*pärast onu, pärast abielu*). Sellisel juhul oleks soovitatav ajatähenduse ühemõtteliseks väljendamiseks kasutada eessõna *pärast*, mis esineb koos osastavalise käändsõnaga (*pärast teid, pärast vanaisa*).

Nõuanne

Konteksti ühemõttelisuse kindlustamiseks tuleks ennekõike ametlikes tekstides tähelepanu pöörata juhtumitele,

PEETER PÄLL

Kirjandus

Heine, Bernd, Kuteva, Tania 2002. World Lexicon of Grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press.

Kaalep, Heiki-Jaan, Muischnek, Kadri 2002. Eesti kirjakeele sagedussõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Veismann, Ann 2006. *peale* ja *pärast*. – Emakeele Seltsi aastaraamat 51. Peatoim M. Ereht. Tegevtoim M.-M. Sepper. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, lk 170–183.

Wiedemann, Ferdinand Johann 1875. Grammatik der estnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelestland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Petersbourg.

Wiedemann, Ferdinand Johann 1973. Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.

ÕS 2006 = Eesti õigekeelsussõnaraamat. ÕS 2006. Toim T. Ereht. Koost T. Ereht, T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.